

ОСВІТНІ ПОГЛЯДИ П. КУЛІША (1860-1900 РР.)

EDUCATIONAL VIEWS OF P. KULISCH (1860-1900)

У статті представлено результати аналізу просвітницької діяльності П.Куліша та розкриття освітніх поглядів у його працях; з'ясовано, що велич культурницьких ідей П.Куліша полягає в боротьбі за вирішення українського питання, а саме: учений пов'язав з розвитком національної літератури й освіти, поширенням серед усіх верств українців творів рідною мовою, поверненням історичної пам'яті. Автор розкриває свої погляди на виховання дітей, на те, що виховувати треба змалечку, наголошує на необхідності формувати в дітей повагу до батьків, критикує педагогічні звичаї тогочасної школи, що була чужою, недоброю до дитини, обстоює думку про особливу роль для шкільної справи «вчителів початкових», наголошує, що батьки мають спершу навчити дітей, а «потім початкова школа»; обґрунтована актуальність проблеми педагога-ученого в широкому профілі його знань та глибоких поглядів з давніх часів аж до сьогодення, які нині зумовлені освітніми потребами українських школярів. Проаналізовано просвітницькі, педагогічні роботи П. Куліша з погляду шкільної освіти і встановлено, що учений розкриває ставлення до тогочасної української школи з боку сім'ї, громадськості, соціальних інституцій, визначає свої погляди на роль народної школи, роль і місце учителя, шкільного навчання й виховання у формування молодого підростаючого покоління українців; наводить позитивний приклад організації початкової школи за допомогою громадськості у США і робить висновок про те, що школа перестане лякати і батьків, і дитину «тільки тоді, як зробиться дитині новою домівкою, з новими громадськими правами. Визначено національно-патріотичні заклики П. Куліша, а саме: створювати науку на засадах народної педагогіки, філософські і освітньо-просвітницькі міркування, які були спрямовані на збагачення культури і освіти українського народу, а його позиція спрямована на відродження рідної школи; засвоєння етики свого народу. Доведено, що головним завданням своєї творчості П. Куліш вважав збереження національних традицій, боровся на національну освіту, дбав про збереження і розвиток живої української мови і введення її у науковий, літературний, освітній простір; боровся за збереження національної культури та спрямовував свою діяльність у руслі національної самосвідомості.

Ключові слова: Пантелеймон Куліш, просвітницька діяльність, освітні погляди, українська мова, народна школа, початкова школа, батьки і дитина, національна культура, народна педагогіка.

The article presents the results of the analysis of the educational activities of P. Kulish and the disclosure of educational views in his works; it was found out that the greatness of the cultural ideas of P. Kulish lies in the struggle for the solution of the Ukrainian issue, namely: the scientist associated with the development of national literature and education, the spread of all strata of Ukrainians of works in their native language, the return of historical memory. The author reveals his views on the upbringing of children, on the fact that it is necessary to educate from childhood, defends the idea of a special role for the school business of "elementary teachers", emphasizes that parents must first teach children, and "then elementary school"; insists on the need to form respect for parents in children, criticizes the pedagogical customs of the then school, which was alien, unkind to the child, the relevance of the problem of a teacher-scientist in a wide profile of his knowledge and deep views from ancient times up to the present time, which are now conditioned by the educational needs of Ukrainian schoolchildren, is substantiated.

The educational, pedagogical works of P. Kulish are analyzed from the point of view of school education and it is established that the scientist reveals the attitude towards the Ukrainian school on the part of the family, the public, social institutions, determines his views on the role of the public school, the role and place of the teacher, schooling and education in the formation of the young rising generation of Ukrainians; gives a positive example of organizing an elementary school with the help of the public in the United States and concludes that the school will cease to frighten both parents and the child "only when it becomes a new home for the child, with new social rights. The national-patriotic appeals of P. Kulish are defined, namely: create science on the basis of folk pedagogy, philosophical and educational considerations that were aimed at enriching the culture and education of the Ukrainian people, and his position is aimed at reviving his native school; mastering the ethics of his people. It is proved that P. Kulish considered the preservation of national traditions to be the main task of his work, fought for national education, took care of the preservation and development of the living Ukrainian language and its introduction into the scientific, literary, educational space; fought for the preservation of national culture and directed his activities in line with national identity.

Key words: Panteleimon Kulish, educational activities, educational views, Ukrainian language, folk school, elementary school, parents and child, national culture, folk pedagogy.

УДК 37.01:13.130.2:14:172.054:930.85.0
08 «П. Куліш»
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/47.4>

Шевченко С.М.,

канд. пед. наук, ст. наук. співр.,
ст. науковий співробітник відділу історії
та філософії освіти
Інституту педагогіки Національної
академії педагогічних наук України

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Нині незаперечним внеском є просвітницька діяльність та освітні погляди Пантелеймона Куліша – письменника, поета, етнографа, фольклориста, філософа, громадського і просвітнього діяча, оригінального історика-аматора, літературознавця, перекладача – у національно-культурному житті

України. Велич культурницьких ідей П. Куліша полягає в боротьбі за вирішення українського питання. Учений пов'язав з розвитком національної літератури й освіти, поширенням серед усіх верств українців творів рідною мовою, поверненням історичної пам'яті. І, навіть нині ці ідеї залишаються актуальними й потребують належної уваги,

бо в житті сучасного українського суспільства досі не розв'язано проблеми, на актуальності яких наголошував Пантелеймон Куліш.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Учені постійно досліджували історико-культурологічну, етнографічну, перекладацьку, видавничу, лінгвістичну, літературну, культурно-громадську діяльність П. Куліша. Наприклад, окремі аспекти просвітницько-педагогічної спадщини стали предметом наукового дослідження у 20-х рр. ХХ ст. О. Грушевської, М. Грушевського, О. Грушевського, В. Дорошенка, С. Єфремова, І. Житецького, Є. Кирилюка та ін.

Осмислення розвитку вітчизняної педагогічної науки знайшло відображення у працях О. Адаменка, М. Богуславського, Л. Ваховського, Н. Гупана, Н. Дічек, О. Коновець, О. Міхна, Б. Ступарика, О. Сухомлинської, М. Ярмаченка. У цьому контексті дослідники української історії педагогіки Л. Березівська, Л. Вовк, І. Зайченко, О. Кравченко та ін., які аналізують окремі аспекти теоретико-педагогічних надбань П. Куліша активного учасника національно-просвітницького руху та популяризатора національної ідеї.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У контексті даної проблеми для України фундаментально-вагомою та непересячною є постать й наробки Пантелеймона Куліша. Учений був як просвітник, письменник і як один із фундаторів національної педагогіки та філософії освіти. Фактично саме П. Куліш у своїх творах (перш за все — «Граматичі» та педагогічному творі «Слово для писемних») вперше в Україні розпочав здійснення інтеграцію чотирьох компонентів — національної мови, ідейного світогляду, патріотизму та національної освітньо-навчальної моделі — як складових української філософії освіти та педагогіки.

Метою статті є аналіз просвітницької діяльності П. Куліша та розкриття освітніх поглядів у його працях.

Виклад основного матеріалу. Усе частіше ми повертаємося до спадщини відомих учених, наших попередників і просвітителів. Адже нові освітні вимоги щодо шкільної освіти в останні роки все частіше постають перед Україною. Саме тому на часі розгляд освітніх поглядів видатних учених таких як Пантелеймон Куліш. Його творча спадщина нараховує енну кількість різнотипних публікацій. Серед них найактуальніші це просвітницького характеру. Просвітницькі праці - це освітні погляди вченого, які актуальні й на нинішньому етапі.

З-поміж величезної творчої спадщини П. Куліша ми виділимо такі твори ученого — «Вихоуйте дітей» (1868), «Рідне слово», «Повість про український народ» «Вихоування дітей за підмогою школи» (1869) [1]. «Вихоування» дітей

у звичному для нас розумінні це «виховання», за П. Кулішем воно асоційоване з коханням-любов'ю, тобто батьківська наука має ґрунтуватися саме на таких почуттях до дитини. Глибина розуміння виховного процесу відображається в тому, що автор розпочинає свої міркування з моменту сповивання немовляти, а він — прихильник природовідповідності у вихованні. П. Куліш досвідчений вихователь, у працях писав, що у вихованні дрібниць немає і починати виховувати треба змалечку.

П. Куліш мудро наполягає на необхідності формувати в дітей повагу до батьків, не дозволяти навіть маленькій дитини зневажливі вчинки щодо рідних. П. Куліш зазначає: «Ся мала річ робить велику шкоду, бо дитина не визнає зь малку першої своєї святині, а потім уже тільки боїтця батька чи матері, а вь душі не шанує» (*напис. мовою оригіналу*) [4, с. 49]. Він зауважує про необхідність взаємної поваги між рідними, бо якщо батьки хочуть бути святинєю в очах своїх дітей, то нехай і діти будуть святинєю для них. Тут слід додати, що в творі «Хутірська філософія і віддалена од світу поезія» (1979) П. Куліш у своїх роздумах про виховання стверджував, що: «наше почуття до дитячого віку взагалі має називатися – повага» (*напис. мовою оригіналу*) [11, с. 149].

П. Куліш критикує педагогічні звичаї тогочасної школи, що була чужою, недоброю до дитини. Розкриваючи мету і призначення шкільної науки, П. Куліш доводить верховенство життя людини й допоміжну роль освіти у його «найкращому порядкуванні в семи и господі» (*напис. мовою оригіналу*) [5, с. 112]. Водночас обґрунтовує необхідність навчання в школі, висловлюючись у сучасних термінах, для соціалізації дитини.

П. Куліш обстоює думку про особливу роль для шкільної справи «вчителів початкових», бо «не гімназія и університет мусять бути головними ступенями до того, щоб кохана дитина ваша сталась чоловіком достотнім, а перш усеґо – рідна хата, потім початкова школа» (*напис. мовою оригіналу*) [5, с. 113]. У цих рядках не лише глибина проникнення П. Куліша в освітні проблеми, а й визнання своєї ролі провісника національного поступу.

У статті «Вихоування дітей за підмогою школи» П. Куліш розкриває ставлення до тогочасної української школи з боку сім'ї, громадськості, соціальних інституцій, визначає свої погляди на роль народної школи, роль і місце учителя, шкільного навчання й виховання у формування молодого підростаючого покоління. П. Куліш писав: «Щасливий той народ, що має добрі школи, спромогтись на добрі школи трудно не так через недоліки, не так через убожество, як через передсуди, що йдуть з давніх-давен із народу в нарід. Шкільні передсуди залишились такими, як і за часів Візантійських тому, що школа, як і раніше, залишається «в руках так званої правоправящої чи предержачої власті.

Все училищем орудує міністерія, а все училище, своїми презентаторами, подає закони й тим початковим школам, що ніби зовсім собі заводяться по волі, надає закони навіть хатньому ученню поза школою» (*напис. мовою оригіналу*) [2, с. 110-111].

За його переконанням П. Куліш, необхідно рішуче змінити погляд з боку сім'ї, батьків, громадськості, представників державних установ на роль і місце народної школи у формуванні особистості українця з негативного на природне, адекватне, здоровомисляче. «Учитель мусить бути учням за батька серед шкільної сім'ї і за матір серед шкільної малечі... Я хочу тільки сказати, що діло учителя – велике діло, а й надто – учителя початкового. Не гімназія і університет мусять бути головними ступнями до того, щоб кохана дитина ваша сталась чоловіком достотнім, а перш усього – рідна хата, потім початкова школа» (*напис. мовою оригіналу*) [2, с. 112]. І, нарешті, «Поки все училище не станеться творивом самосудної, вільної розумом і правом громади, поти й початкові школи не підійдуть під сім'ю й домівку так, щоб ні дитина, йдучи в школу, не плакала, ні в матері серце не боліло» (*напис. мовою оригіналу*) [2, с. 111].

П. Куліш наводить позитивний приклад організації початкової школи за допомогою громадськості у США і робить висновок про те, що школа перестане лякати і батьків, і дитину «тільки тоді, як зробиться дитині новою домівкою, з новими громадськими правами і втіхами» [2, с. 113].

У «Хуторній поезії» у 1880-х роках письменник поетично формулює свої політичні погляди. Понад усе стоїть людяність, людське, при цьому він вважає, що «простонародність» «не є свідчення безсилля [українських мови]...», а запорука загальнонародного розвитку нашої словесності в майбутньому» [10, с. 10], в чому проступає його романтизм. Нині, дуже актуально звучать національно-патріотичні заклики ученого:

Рідне слово, рідний розум,

Рідна й правда буде [10, с. 4].

З філософського міркування П. Куліша суспільство і держава мають ґрунтуватись на засадах «чоловіка громадянського», що творить «цивілізацію» як «громадянський стан» людини. На сучасному етапі рідне слово, рідна, українська мова є необхідним джерелом, яке є в просвітника у «Хуторній поезії, Зазивному листі до української інтеллігенції» (*напис. мовою оригіналу*) (1882). Саме в ньому лунає заклик ученого до української інтеллігенції боротися за рідну мову. Він пише: «Рідна мова, мова великих предків, пішла в неї у занедбаннє. Всюди панувала або мертва мова, котру вихохано штучно по старосвіцьких чернечих писарнях, або ж та польщизна, котру прийнято в нас між людьми поважними и для громадського життя, и для розмови в рідних семьях» (*напис. мовою оригіналу*) [10].

Учений переймається рідною мовою і з жалістю описує, що вона перетерпіла: «Занедбана своїми церковними и мирськими панами рушчина зоставила багато свого самоцвіту в польській словесності и, прийнявши в себе доволі польщизни, перейшли, під московське панування такою ж просторікою; якою була й під польским. Послі Великої Руїни, що знівечила всю роботу європейської культури на обох берегах Дніпра, – під захистом міцної своєю суцільністю Москви, по залюднених наново городищах и селищах постала так звана по письменські Мала Россія, а по народному Україна» (*напис. мовою оригіналу*) [10]. Справжній борець за свою націю писав: «Наш тільки вік знає, чого стоїть сей орган національного самоцуття. ... нехтувано рідною мовою задля мови приятелів Ляхів, так само нехтувано нею вдруге задля мови московського панства, помазаного чужоземщиною. З ним бо наші пани своячилися и єдинилися» (*напис. мовою оригіналу*) [10].

П. Куліш болісно переживав долю нашої нації, непокоївся долею не лише народу. ...Усе те злей лихе, що заподіяла нам колись нещаслива Ляхва, а тепер останніми часами необачна Москва, сталось через політичну темряву, – через те, що політика не питала дороги в науки, а наука не опіралась на єдину філософію. Достойну свого имени, на філософію природовідання. Дійшовши, с прокгресом кругосвітної наукової праці, тієї правди, що бескрай и безмірний космос, у величезних и найменших творивах Божих, дає нам закон громадянського життя и розумового прямування, кладемо її в основину нашого проповідання української національності й духовної свободи. Закинене серед чужої нам громадянщини, серед чужоплемінного и чужоїдного натовпу, слово наше ховалось тільки по невмірущих піснях да в тайниках наших семей, – у тайниках, недоступних політичній інспекції. Викликаємо его тепер з останнього сховища на ширшу просторонь. Досі перепроваджено его в нас тільки через віковічні книги Святого Письма. Наступила черга перепровадити его через поетичні твори великих народів и через філософичну, опперту на природовіданнє науку» (*напис. мовою оригіналу*) [10]. І звучать його слова, гордо і правдиво, як молитва для всієї української нації «Та нема такої безодні, с котрої б не викарабкалась нація моральною перевагою над стихійною силою, над силою незапрацьованого чесно багатства и над силою власти, не оправданой філософією природи» (*напис. мовою оригіналу*) [10].

П. Куліша вистачало не тільки на подвижництво в галузі літератури, – його не полишала тривога за долю освіти, палке бажання мати національну українську школу. У пролозі до поеми «Магомет і Хадиза» (1883) П. Куліш закликав своїх читачів створювати науку на засадах народної педагогіки,

яку необхідно передавати від покоління до покоління: «Особмося, брати, як птах на'зді високім, рятуймо чистую любви науку, злучаймо праведність із розумом глибоким. Нехай достанеться від діда внуку, і всолодить його потомкам жизні муку» (напис. мовою оригіналу) [6].

У староруській поемі П. Куліша «Маруся Богуславка» (1899) критично ним висвітлено схоластика та церковні догмати, які превалювали у навчальному процесі. Як борець за українську мову, він з боєм сприймав зневажання рідної мови, зречення від неї на користь чужої: «байдужі й ті, що рідну мову занедбують, найкращу з мів, народолюбности основу, і пристають до ворогів, – ті, що язик, од Бога даний і духом твірчим осіяний, зробили змалку мовчазним, людей ж, що свій край любили, немов стратенців осудили судом драконовим, чужим» (напис. мовою оригіналу) [7].

Останні роки життя педагог і письменник віддав перекладацькій діяльності. Він переклав 13 драм Вільяма Шекспіра, «Дон-Жуан» і «Чайльд-Гарольда» Джорджа Байрона, багато творів Фрідріха Шіллера, Йоганна Вольфганга Гете та Генріха Гейне. Найбільшою, колосальною працею став переклад Біблії українською мовою. Просвітитель був переконаний, що вона збагатить українську культуру.

У всіх педагогічних творах П. Куліш висловлював ідеї національного та патріотичного виховання, виступав за захист права українського народу на навчання дітей рідною мовою.

Помер Пантелеймон Олександрович Куліш 2 лютого 1897 р., на 78-му році життя, після короткочасної хвороби, на хуторі Мотронівці (Чернігівщина), де його і поховали.

У результаті аналізу змісту просвітницької діяльності П. Куліша визначаємо, що вона вирізняється національною і гуманістичною спрямованістю та активною життєвою позицією, оскільки зорієнтована на духовний розвиток, самоідентифікацію українського народу шляхом національної освіти. Мова, на думку вченого, це національна ознака, яка вирізняє окремих народ, надає йому окремішності та самоідентифікує його.

Висновки. Огляд просвітницької діяльності П. Куліша та розкриття освітніх поглядів у його працях дозволяє нам встановити, що в умовах постійних обмежень і заборон рідної мови просвітник вів активну боротьбу за її легалізацію та впровадження в усі сфери життя українського народу. Першочерговим було введення її до шкіл, адже навчання, на думку П. Куліша, має здійснюватися рідною для учнів мовою, що полегшує засвоєння навчального матеріалу, а також сприяє національному самовизначенню, пробуджує національну свідомість. Його погляди наукові,

педагогічні лежали в площині української мови, історії, літератури, фольклору і базувалися на здобутках Київської Русі. *Встановлено*, що просвітницька діяльність П. Куліша була спрямована на збагачення культури і освіти українського народу, а його позиція спрямована на відродження рідної школи; засвоєння етики свого народу. Головним завданням своєї творчості він вважав збереження національних традицій, розвиток рідної мови і культури, утвердження почуття національної самосвідомості. *З'ясовано*, що учений боровся на національну освіту, дбав про збереження живої української мови, введення її у науковий, літературний, освітянський простір. У своїх публіцистичних і полемічних працях він наполегливо обстоював самобутність української мови, обґрунтовував необхідність і обов'язковість впровадження її в навчальний процес, видання нею підручників, що свідчить про його глибоке переконання в необхідності національної освіти.

Проблема діяльності просвітника П. Куліша у нинішній період потребує подальшого дослідження з погляду на націоналістичний характер, розкриття та поширення його патріотичних ідей.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Веркалець М.М. Освітньо-педагогічна спадщина (До 170-річчя з дня народження П. Куліша). *Радянська школа*. 1989. № 8. С. 86-88.
2. Виховання дітей за підмогою школи. *Пантелеймон Куліш науково-педагогічна спадщина. (Вибрані твори) / Упоряд. О.О. Кравченко. Умань*. 2008. 208 с.
3. Кравченко О.О. *Пантелеймон Куліш науково-педагогічна спадщина. (Вибрані твори) / Ум-й держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини*, 2008. 208 с.
4. Куліш П. Виховання дітей. *Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX-XX ст.). Хрестоматія*. Київ: Науковий світ, 2003. С. 48-49.
5. Куліш П. Виховання дітей за підмогою школи. *Куліш П. Правда*. 1869. Ч. 23. С. 198-199.
6. Куліш П. Магомет і Хадица. *Твори*. Київ: Наукова думка, 1998. Т. 2. *Поеми. Драматичні твори / Упоряд. і приміт. В. М. Івашкова; ред. тому М. Д. Бернштейн*. Київ: Наукова думка, 1998. 2 т. 2-ге вид. С. 6-32.
7. Куліш П. Маруся Богуславка. *Твори*. Київ: Наукова думка, 1998, 2 т. 2-ге вид. С. 204.
8. Куліш П. А. Простонародность в украинской словесности. *Основа*. 1862. № 1. С. 1–10.
9. Куліш П. А. Сочинения и письма П.А. Куліша / Под ред. И. Каманина. Киев: Тип. Т.Г. Мейнендера, 1908. Т. 2. 456 с.
10. Куліш П. А. Зазивний лист до української інтелігенції. *Хуторна поезія*. Львів, 1882. С. 117-137.
11. Куліш П. Хутірська філософія і віддалена од світу поезія. *Куліш П. Моє життя*. К., 2005. С. 139-381.